

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

İNGİLTERE’NİN AKDENİZ SİYASETİNDE KIBRIS (1580-1878)

Cyprus in Britain's Mediterranean Policy (1580-1878)

İsmail ŞAHİN*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, 1580-1878 yılları arasında İngiltere'nin Akdeniz siyaseti bağlamında Kıbrıs'a olan ilgisini araştırmaktır. Çalışmanın başlangıcında, Kıbrıs'ın Levant bölgesinde tarih boyunca oynamış olduğu rolden bahsedilmiştir. Ardından, Ortaçağlar boyunca Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde Kıbrıs'ın önemi ele alınmıştır. Daha sonra da, İngiltere'nin Kıbrıs siyasetine ağırlık verilmiştir. Çalışma, İngiltere'nin ilk başta Kıbrıs'a ticari bir anlam yüklediğini vurgulamış ve bu süreçte yaşanan gelişmeler aktarılmıştır. Akdeniz'in yeniden uluslararası ilişkilerin gündemine girmesiyle değişen şartlardan dolayı, Kıbrıs'a yönelik ilginin zamanla siyasi bir ilgiye dönüştüğü tespit edilmiştir. Bu nedenle, İngiltere'nin Akdeniz siyasetinin önem kazanmasına paralel olarak Kıbrıs'ın da İngiltere nazarında değer kazandığı iddiası, bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Sonuç olarak, uluslararası ticaret yollarının güvenliği, Rusya'nın Akdeniz'de oluşturduğu tehdit ve Osmanlı Devleti'nin geleceğiyle ilgili tartışmalar şeklinde sıralanabilecek bir takım faktörlerin, adanın İngiltere tarafından işgalinde etken olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, İngiltere, Levant, Akdeniz, Hindistan, Süveyş Kanalı

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the Britain's interest on Cyprus in the context of Mediterranean policy between the years of 1580 - 1878. At the beginning of the study, Cyprus' role in the Levant region throughout the history is mentioned. Then, the importance of Cyprus in the relations between East and West throughout the Middle Ages is discussed. Afterwards, focus is given to Britain's Cyprus policy. The study emphasizes that firstly Britain attributed a commercial meaning to Cyprus and explains the developments in this process. Due to the changing conditions of the Mediterranean's re-entry into the international affairs, it is found that over time the interest became a political interest on Cyprus. Therefore, the increasing importance of Britain's Mediterranean policy in parallel with Cyprus' increased value in the eyes

* Yrd. Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ismailshn@yahoo.com

of Britain, forms the basis of this study. As a result, a number of factors that can be listed as the security of international trade routes, the threat posed by Russia in the Mediterranean and the debates about the future of the Ottoman Empire, are seen as reasons for the Island's occupation by the British.

Keywords: Cyprus, Great Britain, Levant, Mediterranean, İndia, Suez Canal

Giriş

Kıbrıs adası bilinen ilk zamanlardan beri sürekli dikkatleri üzerine çekmiştir. Kıbrıs'ın bir ada olması ve sınırlarının tüm yönlere açık olması, bölge üzerinde egemenlik tesis etmek isteyen güçlere önemli bir mevzi sunmuştur. Haçlı Seferleri sırasında Kıbrıs'ın oynadığı hayati rol, bu bağlamda değerlendirilebilir. Diğer taraftan ise, adanın istenmeyen bir güç elinde bulunması, Anadolu, Mısır ve Suriye kıyılarındaki devletleri fazlasıyla rahatsız etmeye yetmiştir. Korsanlık, yağmacılık ve isyan çıkartma gibi istikrarı zedeleyici faaliyetler, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bereketli hilalin batısında yer alan Kıbrıs adasının, Levant kıyılarından Avrupa'ya yapılan deniz ticaretinin önemli bir uğrak noktası ve Kutsal Topraklara giden hacılar için de bir mola merkezi olması gibi faktörler, adanın diğer önemli özellikleri arasında yer alır. Bu nedenle askeri, ticari ve dini sebepler başta olmak üzere, Kıbrıs adası egemen bölgesel bir gücün yokluğunda, Levant kıyıları için sürekli bir güvenlik sorunu doğurmuştur. Doğu Akdeniz'de ileri bir karakol vazifesi ifa eden Kıbrıs, aynı zamanda bölgesel güç dengesinin de belirleyicisi olmuştur. Bir başka ifadeyle, Kıbrıs'ı egemenliği altında tutan gücün, bölgenin en büyük gücü olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu durum, kadim zamanlardan günümüze, bazı geçiş dönemleri istisna, genellikle hep bu yönde olmuştur. Kıbrıs'ı egemenlik altına alma düşüncesi; askeri, ticari ve dini kaygılardan kaynaklanmıştır. Bölgesel stratejik bütünlüğün zorunlu bir hedefi bağlamında Kıbrıs'ın bir çıban başı olmasına asla müsaade edilemezdi. Osmanlı idaresinde Lübnan Dağları'ndaki Dürzilere Venedik'in Kıbrıs üzerinden silah yardımı yapması ve Ermeni olayları sırasında Kıbrıs'ta örgütlenen Ermenilerin Anadolu'da giriştikleri isyanlar tarihin tozlu sayfalarında yer almış birkaç örnek olay olarak belirtilebilir. Yapılan bu çalışma Kıbrıs'ın jeopolitik öneminden yola çıkarak İngiltere'nin 20. yüzyıl öncesi Kıbrıs politikasını değerlendirme çabasıdır. Bu bağlamda, çalışma boyunca Kıbrıs ile İngiltere arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

Kadim Dünyanın Zorunlu Limanı: Kıbrıs

Kadim dünyanın kalbi Akdeniz'de, antik çağdan ortaçağı kapsayan zaman evresine kadar olan süreçte deniz ulaşımını kullanmak; o dönemlerde mevcut deniz teknolojisinin imkânları, denizin doğasıyla mücadele edebilecek seviyede olmadığından, epeyce güç olmuştur. Ulaşım, denizin fiziksel koşullarıyla paralellik arz ettiğinden, deniz trafiğini belirleyen ana unsur, rüzgârlardır. Denizciler bu nedenle seferlere uygun elverişli rüzgârları kollamak durumunda kalmışlardır. Deniz seferlerine elverişli rüzgârlar, zamanın deniz ulaşımının en önemli enerji kaynağı olarak görülebilir. Gemilerin rüzgâra bağımlılığı, ulaşımın zamanının ve süresinin tayininde belirleyici bir role sahip olmuştur. Örneğin 12. yüzyıl gemilerinin

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

teknolojik yetersizlikleri, kış aylarında denizlerde güvenli yolculuklar yapılmasına imkan tanımamıştır.¹ Deniz ulaşımının mevsimsel engeller ve teknolojik yetersizlikler yüzünden gerçekleşemediği ortaçağlar boyunca, gemiler genellikle kış aylarının bitiminde limanlardan demir almışlardır. Kaynaklar, Avrupa'dan Kutsal Topraklar'a gidecek gemilerin genellikle, mart ayının son haftalarında ve nisan ayının başlarında Avrupa limanlarından ayrıldığını göstermektedir.² Batıdan doğuya doğru yapılan yolculuklar, mevsimsel şartlara bağlı olarak, ortalama dört ila altı hafta arasında değişmiştir.

Bu bilgilerin ışığında, Avrupa'dan Kutsal Topraklar'a gitmek üzere yola çıkan bir yelkenli en iyi olasılıkla en erken nisan ayının ortalarında seyrini tamamlayabildiği anlaşılmaktadır. Marsilya'dan Trablus'a gitmek üzere, 2 Eylül 1573'te deniz yolculuğuna çıkan H. U. Krafft, 28 Eylül günü karaya ayak basmıştır.³ Gemilerin geri dönüş yolculuğunda dikkat edilmesi gereken nokta, özellikle kış fırtınaları olduğundan, denizciler en geç kasım ayına kadar Batıya doğru yelken açmak zorunda kalmışlardır. Doğudan Batıya yönelik yolculukların süresi iki/üç ayı bulmuş, hatta kötü hava koşullarına bağlı olarak bu süre daha da uzayabilmiştir. Mesela 18 Ekim 1184 senesinde Akka'dan Endülüs'e gitmek için deniz yolculuğuna çıkan İbni Cübeyr'in seyahati, kötü hava koşullarından dolayı Nisan 1185'te tamamlanabilmiştir.⁴ Bu uzun ve sıkıntılı yolculuğun ardından İbni Cübeyr, "deniz yolculuğu da uygun vakitte yapılır, bizimki gibi rastgele kış aylarında yapılmaz"⁵ diyerek şikâyetini dile getirmiştir. Bu süreler, yaklaşık dört asır sonra bile çok fazla değişmemiştir. Zira gemi teknolojisinde bu süre zarfında köklü değişiklikler yaşanmamıştır. 1573 yılında Trablus-Marsilya arası deniz yolculuğunun süresi ortalama üç ayı bulabilmiştir. Nitekim 26 Nisan 1573 tarihinde Trablus'tan demir alan bir gemi, temmuz ayının ortalarına doğru Marsilya'ya varabilmiştir.⁶

Gemilerin teknolojik yetersizlikleri nedeniyle, düzensiz seferler, gemi kazaları, uzun süreli, rota dışı yolculuklar, ertelenen seferler ve seferi yarıda kesme gibi olaylar, ortaçağlar boyunca deniz ulaşımının olağan hadiseleri olarak tarihte yerini almıştır. Batı-Doğu, Doğu-Batı, Kuzey-Güney, Güney-Kuzey tüm yönleri kapsayan yolculuklarda, gemilerin takip ettiği belirli rotalar olup, bu rotalar üzerinde yer alan adalar, deniz ulaşımında önemli bir rol oynamıştır. Adalar bu noktada uzun yolculuklar sonunda gemilerin, yolcuların ve tayfaların ihtiyaçlarını gidermenin yanı sıra, adaların sahip olduğu limanlar ticaret gemilerine antrepo imkanı da sağlamıştır. Akdeniz boyunca bu özellikleriyle deniz ulaşımına ve deniz ticaretine ciddi katkılar sağlayan ada ve limanların başında; Korsika, Sicilya, Malta, Midilli, Girit, Rodos,

¹ John H. Pryor, *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş*, Çev. F. Tayanç ve T. Tayanç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 22.

² Pryor, *a.g.e.*, s. 21.

³ H. U. Krafft, *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir*, Çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 30-36.

⁴ İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 232-261.

⁵ İbni Cübeyr, *a.g.e.*, s. 236.

⁶ Krafft, *a.g.e.*, s. 24.

Antalya, Kilikya ve Kıbrıs gelmiştir.⁷ Denizyollarına hakim konumlarından dolayı, yukarıda adı geçen ada ve limanların elde tutulması ortaçağlar boyunca deniz gücünü ve deniz ulaşımını kontrol etmenin anahtarı olmuştur.⁸ Deniz ulaşımının ana rotaları üzerinde yer alan ada ve limanlar, yukarıda sayılan özelliklerinden dolayı, denizlerde söz sahibi olmak isteyen devletler arasında sürekli savaşların yaşanmasına neden olmuştur. Akdeniz'de hâkimiyet kurma mücadelesinde bahsi geçen adalar ve limanlar, sıklıkla savaşların birer parçası olmak durumunda kalmışlardır.

Deniz ulaşımını büyük ölçüde meteorolojik etmenlerin belirlediği bu dönemde [Ortaçağ] denizciler, teknoloji ve kapasite bakımından yetersiz olan gemilerle uzun soluklu, kesintisiz yolculuklar yapma imkânına sahip olamamışlardır. Zira deniz ulaşımında bu dönemde en önemli sorunlardan birisi, belki de en önemlisi, ikmal sorunudur. Gemilerin yük taşıma kapasiteleri sınırlı, seyrin süresi uzun olduğundan, gemicilerin uzun mesafeli yolculuğu ikmal yapmadan devam ettirebilmeleri imkânsızdır. Diğer yandan, kürekçilerden ve tayfalardan oluşan gemi mürettebatı için en önemli ihtiyaçlardan birisi de su ihtiyacıdır. Suyun büyük miktarlarda tüketildiği, ancak su taşıma kapasitesinin düşük olduğu gemilerde, su ikmal yapmak için uygun liman, koy ve körfezlerde demirmek icap etmiştir. Gemilerin sınırlı su ve erzak taşıma kapasitesi, aynı zamanda gemilerin rotalarının kıyıya yakın belirlenmelerini de gerekli kılmıştır. Açık denizin rotayı daha kısaltmasına rağmen, bir taraftan ikmal sorunu diğer yandan gemilerin teknik yetersizlikleri, seyirleri kıyıya paralel olmaya mecbur bırakmıştır. Atlas Okyanusu'na nazaran deniz ulaşımına daha elverişli bir konumda bulunan Akdeniz, kuzey kesiminde bulunan irili ufaklı birçok ada sayesinde hem küçük gemilerin seyirini imkânli hale getirmiş, hem de uzun soluklu yolculuklara birer mola sağlayarak yolculuğu daha da kolaylaştırmıştır. Tüm bunların yanında, gemiler açık denizde ortaya çıkabilecek şiddetli fırtınalara dayanabilecek yeterlilikte olmadıklarından, kıyıya paralel gitmeyi güvenlik açısından daha uygun görmüşlerdir. Ancak bu durumda kıyıya yakın gitmenin, karaya oturma ve çarpma gibi tehlikeleri ortaya çıkmıştır. İbni Cübeyr yukarıda anlatmaya çalıştığımız durumları şu şekilde tarif etmiştir.

Denizde kaldığımız sekiz gün boyunca karşılaştığımız korkunç olaylardan kurtulduk(...) [sıkıntılar]bazen rüzgâr yönünün değişmesinden, bazen yol kesen resiflerin çokluğundan, bazen de geminin güçlü olmayışı nedeniyle parçalanmasından, yelken indirip, kaldırmasından veya demir atmasından kaynaklanıyordu.⁹

Diğer taraftan dönemin deniz ulaşım teknolojisi, açık denizlerden seyir yapmaya imkân tanımamıştır. Rotayı hesaplama, tayin ve takip etme konusunda teknik yetersizlikler mevcut olduğundan gemi kaptanları, kara parçalarını takip ederek rotalarını tayin etmeye çalışmışlardır. Rüzgâr gücüne bağlı olarak hareket

⁷ Pryor, *a.g.e.*, s. 25.

⁸ Pryor, *a.g.e.*, s. 25.

⁹ İbni Cübeyr, *a.g.e.*, s. 46.

eden gemiler, şiddetli bir fırtınaya kapıldıklarında ya da ters rüzgârlara tutulduklarında, geminin kolayca istikametini kaybedip bilinmezliğe doğru yelken açması da yine mevcut tehlikeler arasında yer almıştır. İbni Cübeyr'in seyahat ettiği gemi de benzer bir durumla karşılaşmıştır.

Karayı göremediğimiz geçen yirmi altı gün içinde, su ve erzak azaldığından endişelerimiz artmış; ölümün yaklaştığını hisseder olmuş, açlık ve susuzluk gibi iki tehlike arasında kalmıştık. Birisi, Afrika tarafına Mağrip topraklarına döndüğümüzü, bir diğeri Anadolu topraklarına doğru gittiğimizi, bazısı Şam tarafına Lazkiye'ye döndüğümüzü, bir başkası da İskenderiye tarafındaki Dimyat'a yöneldiğimizi söylüyordu.¹⁰

Deniz seferlerinin, yukarıda saydığımız tehlikelerinden dolayı denizciler, gemi teknolojisinde ciddi yenilikler meydana gelinceye kadar; açık deniz yerine kıyıda gitmeyi, transit seferler yerine adadan adaya geçmeyi ana güzergâhları veya rotaları haline getirmişlerdir. Rotaların bu şekilde olması, bir taraftan yolculukların süresinin uzamasına, diğer taraftan ise bölgesel ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu nedenle deniz ulaşımına elverişli limanları olan adalar şanslı kabul edilebilir. Uzun süren yolculukların ardından uğranılan limanlarda yolcular, başta erzak olmak üzere diğer ihtiyaçlarını buralardan karşılamak zorunda kalmışlardır. İztırap durumundaki yolcuların, kendilerine sunulan fiyatlardan ihtiyaçlarını karşılamaktan başka çareleri yoktur. İbni Cübeyr, “tanesi bir dirheme varan pahalılığa rağmen, Müslümanlar alabildikleri kadar eklemek aldılar” diyerek uzun yolculuğun neticesinde biten erzakın, yüksek fiyatlara rağmen nasıl temin edildiğini ortaya koymuştur. Elbette ticaret bununla sınırlı değildi. Asıl ticaret, her taraftan, her milletten ve her dinden tacirleri buluşturan Levant'ta dönüyordu ve o günün bilinen dünyası, bu ticaretten pay alabilmek için savaş dâhil her şeyi göze almıştır. Özellikle Haçlı Seferleri'yle bölgede nüfus ve mal dolaşımının hızında ciddi artışlar yaşanmış, Doğu-Batı güzergâhında ticaretin hacmi artmıştır. Haçlı birlikleri için hayati mesele, Levant'ın önemli liman kentlerini kontrol etmek olduğundan, limanlara hâkimiyet, Haçlıların varlıklarının devamı için vazgeçilmez bir öneme sahip olmuştur. İhtiyaç duyulan insan ve para akımının devamlılığı, Doğu-Batı deniz ulaşımının kesintisiz çalışması sayesinde sağlanabilirdi. Diğer taraftan Doğu'daki Haçlı birliklerine lojistik desteğin aksamadan devam etmesi, yeni kurulan Haçlı Devletleri'nin örgütlenmesi ve kolonizasyonunda, İtalya'nın Venedik ve Ceneviz gibi denizci devletleri, aktif bir rol oynamışlardır.¹¹ Akdeniz'in ticari hayatında önemli bir yer tutan ve özellikle deniz ticaretinde söz sahibi Venedik ve Ceneviz gibi devletlerin, bölgedeki önemli liman ve pazarlar üzerindeki ticari nüfuzlarının hızla arttığı görülmektedir. Bunlar, Haçlı ordularını taşımaları ve deniz savaşlarındaki aracılıkları sayesinde Doğu Akdeniz'in önemli liman kentlerinde imtiyazlı konum kazanmış ve buna bağlı olarak; vergi muafiyetleri, koloni kurma ve konsolosluk tesis etme şeklinde birçok mali, ticari ve iktisadi ayrıcalıklar vasıtasıyla, Doğu'da

¹⁰ İbni Cübeyr, *a.g.e.*, s. 235.

¹¹ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 147-148.

ticari mahallerin genişlemesine katkı sağlamışlardır.¹² Batı tüccarları zirai ve sınai bakımdan daha ileri bir seviyeye gelmiş İslam ülkelerinin mahsullerini almak üzere Doğu Akdeniz limanlarına akın etmiş¹³, Antakya, Trablus, Beyrut, Lazkiye, Sür, Akka ve Kıbrıs gibi yerlerin Haçlıların kontrolüne girmesiyle de Akdeniz Doğu mallarının Avrupa'ya nakledildiği, bir ara ticaret bölgesine dönüşmüştür.¹⁴ Başlangıçta Akdeniz'in kıyı şeridi boyunca etkili olabilen Haçlılar, zamanla Akdeniz havzasındaki Müslüman nüfuzunu kırmışlar ve XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki başarılarına kadar, Avrupalıların üstünlüğü devam etmiştir.¹⁵

Akdeniz'de çok sayıda irili ufaklı adanın varlığı, deniz yolları boyunca zorunlu duraklar meydana getirmelerine ve aralarında veyahut da bazen kendi kıyılarıyla kıtanınkiler arasında seyrüsefer için tercih edilen ideal bir güzergâh oluşturmalarına neden olmuştur.¹⁶ Adaların birbirlerine eklenen menzillerine bakıldığında Venedik'ten Girit'e kadar birinci aşama kat edilmekte ve sonra Girit'ten itibaren büyük bir ticari yolun Kıbrıs'ı Suriye'yle bağladığı görülmektedir.¹⁷ Bu nedenle, kısa menzilli gemiler çağında bu adalar, Akdeniz'in hareketsiz donanmaları olarak vazife görmüşlerdir. Doğu Akdeniz'in dışındaki Batı Akdeniz adalarının daha az bir öneme sahip olduğu söylenemez. Cebelitarık'tan başlayıp Kıbrıs'a kadar uzanan tüm Akdeniz adaları, tarihin tüm devirlerinde önemli roller ifa etmişlerdir. Yine de, Akdeniz'in girişinde ve sonunda yer alan adaların stratejik değerleri, diğerlerine nazaran daha üstün olmuştur. Balear adaları, Malta, İyonya adaları ve Kıbrıs gibi söz konusu adalar, Akdeniz'de üstünlük mücadelesinin yönünü tayin etmişlerdir. Bu özellikten dolayı, tarih boyunca bu adalar, büyük devletlerin işgaline maruz kalmışlardır. İşte tam bu noktada, adaların stratejik konumlarının ya da jeopolitik değerlerinin, kendilerinden ziyade Akdeniz'de güç mücadelesi veren büyük güçlerin işine yaradığı ifade edilebilir. Fakat deniz ulaşımında kaydedilen teknolojik ilerlemeler, adaların stratejik önemini zamanla azaltmıştır. Yine de, buharlı gemiler çağına kadar, adaların askeri ve ticari hayatta üstlendikleri rol tartışılmaz. Hindistan'dan tüm dünyaya yayılan ticari emtiada veya tarımsal kültürde, bu adaların her biri ayrı bir değer taşımıştır. Şeker kamışı ve ipek böcekçiliğinin dünyaya yayılmasında, bu adasal atlamayı takip etmek mümkündür. Nitekim, Mısır'a Hindistan'dan gelen şeker kamışı, Kıbrıs'a geçerek buraya yerleşmiş, kısa bir süre sonra da Azor adalarına, Kanarya adalarına ve Amerika topraklarına kadar ulaşmıştır.¹⁸ Güçlü deniz yollarının güzergâhı üzerinde bulunan adaların kaderini kendileri değil, genellikle büyük güçler belirlemiştir. Ekonomileri, kültürleri, siyasal ve sosyal yapılarında büyük güçlerin bölgesel etkileri hemen göze

¹² Heyd, *a.g.e.*, s. 165-166.

¹³ İdris Bostan, "Akdeniz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1989.

¹⁴ Cengiz Kallek, "Ticaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul, 2012, s. 134-144.

¹⁵ Kallek, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁶ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren, İstanbul, 1989, s. 87-88.

¹⁷ Braudel, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁸ Braudel, *a.g.e.*, s. 91.

çarpar. Bu nedenle stratejik öneme sahip hiçbir ada, ertesi günkü yaşamını garanti altına alamamıştır.

İngilizler, Levant ve Kıbrıs

Tarihe yön veren en önemli olaylardan birisi de hiç şüphesiz, Coğrafi Keşifler'dir. Avrupalı kâşifler, Uzakdoğu ve Hindistan mallarını Avrupa'ya aracısız ulaştırmanın yollarını keşfetme uğraşı neticesinde, Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a ulaşabilmeyi başarmışlardır. Atlantik yoluyla Hindistan'a ulaşmadan evvel, geleneksel ticaret yolunun üç önemli rotası vardı. Bunlardan birincisi: Hazar Denizi-Karadeniz-Akdeniz-Venedik-Avrupa, İkincisi: Kızıldeniz-İskenderiye-Akdeniz-Venedik-Avrupa, Üçüncüsü: Basra-İran-Suriye-Akdeniz-Venedik-Avrupa. Görüleceği üzere, bu üç ticaret yolunun kesişme noktası Venedik'tir. Venedik'te toplanan Doğu ürünleri, buradan tüm Avrupa'ya dağıtılırdı.¹⁹ İngiltere Kralı VIII. Henry (1509-1547) döneminde İngiliz bandıralı gemilerin Levant'ta ticari girişimlerde bulduklarına dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. 1511-1534 yılları arasında Londra, Southampton ve Bristol bandıralı gemilerin Doğu'ya seferler yaparak, Sicilya, Girit, Sakız ve bazen Kıbrıs ve Suriye kıyılarıyla ticaret yaptıkları bilinmektedir.²⁰ Bu gemiler, ipek, baharat, yağ, halı, pamuk, şarap ve tiftik yünü karşılığında Girit, Kıbrıs ve Suriye'ye İngiliz kumaşı taşımışlardır.²¹ Kıbrıs'ta bu tarihlerde yoğun olarak pamuk, üzüm ve şeker üretilmekteydi.²² Bunun nedeni, feodal sistemle yönetilen Kıbrıs'ta, Haçlıların ve Venediklilerin, zirai kazancı artırmak amacıyla kurmuş oldukları plantasyonlardır.²³ Pazarın ihtiyacına yönelik üretim yapmayı yeğleyen Venedikliler, bu düşüncüyü adada tatbik etmeyi başarmışlardır. Venedikli aristokrasinin mülkiyetinde, Ortodoks serflerin angarya usulüyle çalıştırıldığı bu plantasyonlar, Osmanlı fethi sonrasında zamanla ortadan kalkmaya başlamıştır. Venedik sonrası, pamuk ipliği ve ham pamuk ihracatında bir düşüş, bağlarda çok belirgin bir gerileme olmasının temel nedeni bu noktada aranmalıdır.²⁴ İngilizler bu ticari faaliyetlerini, ilk kapitülasyonlarını elde edinceye kadar, Fransız bayrağının koruması altında yapmışlardır.²⁵ Fakat bu tarihlerde İngiliz bandıralı gemilerin Akdeniz'de görülmesine rağmen, Yakındoğu ürünlerinin İngiltere'ye getirilmesinde başlıca aracı rolü, Venedikliler ve Cenovalılar üstlenmişlerdir.²⁶ Ancak yine de İngiltere'nin bölgede yavaş yavaş ticari bir örgütlenmeye doğru gitmeye başladığının işaretlerini de görmek mümkündür. Kral

¹⁹ Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, Çev. Çiğdem E. İpek, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, s. 21-22.

²⁰ Thomas Dallam, *Early Voyages and Travels in The Levant*, Read Books Limited, 2013, s. V.

²¹ Wood, *a.g.e.*, s. 20-21; Braudel, *a.g.e.*, s. 414; Christine Laidlaw, *Levant'taki İngilizler*, Çev. Hakan Abacı, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2014, s. 35.

²² Braudel, *a.g.e.*, s. 92.

²³ Faruk Tabak, *Solan Akdeniz 1550-1870*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 118-123.

²⁴ Braudel, *a.g.e.*, s. 92.

²⁵ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Cilt I, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 429.

²⁶ Dallam, *a.g.e.*, s. V; İncalcık, *a.g.e.*, s. 425.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

VIII. Henry, 1513 yılında Sakız Adası'na, 1520'de Girit'e, İngilizler adına konsolosluk yapması için birer konsolos atamıştır.²⁷ 1553 yılında Halep'e giden Anthony Jenkinson, Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'dan, *en ziyade müsaadeye mazhar millet* şartlarında ticari imtiyaz almayı başarabilmiştir.²⁸ Kanuni'nin bahsettiği bu ticari berat sayesinde Jenkinson, Osmanlı egemenliği altındaki topraklarda rahatça ticaret yapabilecektir. Tüm bu gelişmelere rağmen 1535-1572 yılları arasında İngiliz bandıralı ticari gemilere Akdeniz'de pek rastlanmaz.²⁹ Richard Hakluyt, İngilizlerin Akdeniz'den çekilmelerini açıklayabilmek için, Sakız'ın 1566'da ve Kıbrıs'ın 1571 'de Türklerin eline geçmesini gündeme getirmiş ve bu açıklama İngiliz tarihçiler tarafından benimsenmiştir.³⁰ Halbuki bu gerilemenin en önemli nedeni olarak; Hollanda liman kenti Anvers'in (Antwerp), Coğrafi Keşifler sonrasında Hollandalı tüccarlar sayesinde Doğu ticaretinin yeni merkezi olması gösterilir.³¹ Doğu emtiasının yeni antrepusunun Anvers olması, İngiltere'nin Doğu'dan gereksinim duyduğu malları, daha kısa sürede ve daha ucuza, Manş Denizi'nin karşı kıyısından temin etmesinin yolunu açmıştır. Fakat 1557 yılında İspanya'da başlayan finansal kriz Avrupa'yı alt üst etmeye yetmiş, ilerleyen zaman içerisinde İspanyol İmparatorluğu'nun dağılması, Fransa'nın gücünün yükselmesi ve Venedik'in mirasını ele geçirmesi karşısında, İngiltere'nin Hollanda'nın mirasına konması gibi gelişmeler, Akdeniz ticaretinde Fransa ile İngiltere'yi karşı karşıya getirmiştir.

1535-1572 tarih aralığındaki çekilmenin ardından, İngilizlerin yeniden Akdeniz'e yelken açtıkları görülmüştür. Fakat bu sefer İngilizlerin bir daha ara vermemek ve Akdeniz'de kalıcı olmak üzere kesin dönüş yaptıklarını tarih gelişmeler ortaya koymuştur. Başta ticari ve siyasi olmak üzere, tüm kollardan Akdeniz'e saldıran İngilizler, 1580 Haziranına gelindiğinde 35 maddeden mürekkep ilk kapitülasyonunu, Venedik ve Fransa'nın tüm girişimlerine rağmen Sultan III. Murat'tan elde etmeyi başarmıştır.³² Bu siyasi ve ticari gelişmenin peşinden, Osmanlı Devleti ile doğrudan ticaretin başlatılması, Akdeniz ticaretinde aracılara devre dışı bırakmak ve böylece İngiliz deniz ticaretini geliştirmek amacıyla 11 Eylül 1581 tarihinde Levant Kumpanyası'nın temelleri atılmıştır.³³ Bu kumpanya; 1600 yılına gelindiğinde İskenderiye, Kıbrıs, Sakız, Zanta, Venedik ve Cezayir ile ticaret yapan, idaresinde 50 civarında gemisi bulunan Akdeniz'in en büyük ticari filosu olmaya aday olmuştur. Akdeniz'de yerini sağlama alma uğraşında mücadele veren İngilizler, 1582 yılının yazında Malta şövalyeleri ile anlaşarak, kaçakçılık yapmamaları koşuluyla, adaya serbestçe ticaret yapma ve Doğu Akdeniz'e

²⁷ Wood, *a.g.e.*, s. 21.

²⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı – İngiliz İktisadi Münâsebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 14; Dallam, *a.g.e.*, s. V.

²⁹ Braudel, *a.g.e.*, s. 140.

³⁰ Braudel, *a.g.e.*, s. 415.

³¹ Stanley Mayes, *Sultan'ın Orgu*, Çev. M. Halim Spatar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 42; Wood, *a.g.e.*, s. 24.

³² Mayes, *a.g.e.*, s. 44-45.

³³ Wood, *a.g.e.*, s. 30-31.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

gidebilme iznini kapmışlardır.³⁴ Osmanlı Devleti'nin kontrolündeki Akdeniz dünyasıyla ticareti daha ileriye götürmek ve devlet nezdinde sorunları aşmak üzere William Harborne, Kraliçe Elizabeth tarafından elçi olarak İstanbul'a atanmıştır. Harborne Osmanlı Devleti'ne atanan İngiltere'nin ilk elçisi olmanın yanı sıra, Levant Kumpanyası'nın gelişimine sağlamış olduğu katkılardan dolayı Doğu Akdeniz'de İngiliz çıkarlarının yılmaz bir müdafimi olarak da tarihte yerini alacaktır.³⁵

Yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere, Yakınoğu'da İstanbul'da bir elçi ve Kuzey Afrika ile Doğu Akdeniz'de bir dizi konsolos ile kurumsal yapısını büyük ölçüde inşa etmiştir. Ayrıca Levant Kumpanyası yoluyla ticarete oluşturduğu konvoy sistemiyle, istikrarlı ve rekabet kabiliyeti yüksek bir filo kurmayı başarmışlardır. Bunların yanı sıra, deniz ulaşımına yaptıkları yatırımlarla seyir randımanı yüksek dayanıklı gemiler inşa ederek, rakiplerini saf dışı etmeyi başarmışlardır. İngiliz *bretoni*'lerinin sahneye çıkması, Akdeniz'de bütün güç dengesini İngilizlerin lehine altüst etmiştir.³⁶ Bir bütün olarak bakıldığında; teknelerinin mükemmelliği, kumaşlarının düşük fiyatları, ticari ve diplomatik örgütlenmelerinin yaygınlığı gibi etkenlerin, İngilizleri Akdeniz'de rakipleri karşısında üstün duruma geçirdiği görülmüştür. İngilizlerin, Akdeniz'de bilhassa Doğu Akdeniz'de deniz trafiğini kontrol altına almaya başlamaları, Osmanlı Devleti başta olmak üzere Venedik, İspanya ve Fransa'yı telaşlandırmıştır. 17. yüzyılın ilk çeyreğine yaklaşıldığında, Levant'taki gemi taşımacılığında Venediklerin yerini büyük ölçüde İngilizler ele geçirmiştir. Büyük tonajlı dayanıklı ve güçlü top bataryalarıyla Akdeniz deniz ticaretinde daha güvenli olması nedeniyle İngiliz gemilerinin tercih edilmesi İstanbul, İzmir, Halep, İskenderiye ve Kıbrıs gibi önemli limanlarda İngiliz tüccarlarının güç kazanmasına ve buralarda yerleşik bir düzen kurmalarına yol açmıştır. Ancak yine de tüm bu gelişmeler Venedikleri saf dışı etmeye yetmişse de, Fransızların Güney Suriye ve Mısır'daki etkin güçlerini kırmaya yetmemiştir.³⁷ Böylelikle, 17. yüzyılda başlayan ve 18. yüzyılda gittikçe şiddetlenen İngiliz-Fransız mücadelesinin Akdeniz ayağındaki tohumlar, bu sayede ekilmiştir.

18. yüzyıl boyunca İzmir, İskenderiye, İskenderun, İstanbul, Akka, Selanik ve Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de ticari ilişkilerin en yoğun olduğu bölgeler arasında yerlerini almıştır. Bunlar arasında, Levant Kumpanyası'nın bölgede yaptığı ticari faaliyetlerin başını çekmesinden kaynaklı, İzmir'in üstün bir konumuna işaret edilmiştir. Kaynaklara göre, 18. yüzyıl boyunca vergisi ödenmiş gemi taşımacılığı kayıtlarında yer alan 174 geminin 106'sı İzmir Limanı'ndan çıkış yapmıştır.³⁸ Geriye kalan diğer yerler İzmir ile mukayese edilemeyecek düzeydedir. Fakat, bu durum onların daha az değerli olduğu sonucunu doğurmaz. Zira, İzmir limanında

³⁴ Braudel, *a.g.e.*, s. 421.

³⁵ G. R. Berridge, *British Diplomacy in Turkey 1583 to the Present*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden&Boston, 2009, s. 1-4.

³⁶ İnalçık, *a.g.e.*, s. 439.

³⁷ İnalçık, *a.g.e.*, s. 440.

³⁸ Wood, *a.g.e.*, s. 208.

istikrarlı bir ticaretin devamı için, zikredilen yerlerin güven içinde olması gerekmektedir. O nedenle İngiltere'nin Doğu Akdeniz'e yönelik olarak yürüttüğü siyasetin temelinde, bu ticari merkezlerin kontrolde tutulması ve bu merkezleri birbirine bağlayan ticari yolların emniyete alınması yer almaktadır.

Bahsi geçen bu yerler arasında, Kıbrıs'ın özel ve ayrıcalıklı bir konumu olmuştur. Kıbrıs'ın stratejik değeri; deniz ulaşımının güzergâhı, deniz araçlarının teknolojik gelişimi, ticaret yollarının gelişimi ve yakın zamanlarda da enerji kaynaklarına olan yakınlığına göre tarih içinde artmış ya da azalmıştır. Kıbrıs'ın tarihin ilk zamanlarından günümüze kadar bölgesel ve küresel güçler arasında çatışma konusu olması, adanın stratejik önemini ortaya koymaktadır. M.Ö. 1. yüzyılda yaşamış büyük coğrafyacı Strabon, Kıbrıs'ın coğrafi özelliklerinden hareketle, onun Akdeniz'deki rolünü ortaya koymaya çalışmıştır. 10. yüzyılda Kudüs'te yaşamış Mukaddesi ise, Kıbrıs adası hakkında şöyle yazmıştır: "Hangi devlet bu denizlere hâkimse ada onun yönetimindedir."³⁹ İster Atlantik yönünden isterse de Kızıldeniz yönünden gelsin, Levant'a yolu düşen tüm gemilerin, buharlı gemiler çağına kadar Kıbrıs'a uğraması, neredeyse bir zorunluluk halini almıştır. Malta, Mısır ve İskenderun üçgeninde zorunlu bir liman vazifesi gören Kıbrıs, bu özelliğinden dolayı tüm Levant bölgesini kontrol altında tutabilecek bir konuma sahiptir. Uluslararası ticaretin yoğunlaştığı yelkenli gemiler çağında bir antrepo, buharlı gemilerin seyir halinde olduğu zamanlarda ise, bir askeri üs noktasında anahtar bir rol oynamıştır. Elbette bu iki vazifenin eş zamanlı olarak yürütüldüğü zamanlar da olmuştur.

Ticaret yollarının ve Akdeniz'in kıyıdaş ülkelerinin güvenliği bakımından Kıbrıs adasının üstlenmiş olduğu tayin edici rol, artık bu konu üzerinde ciddi şekilde kafa yoran tüm araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nin 1571 yılında Kıbrıs'ı fethetmesini Kıbrıs'ın şaraplarına bağlamak, oldukça basit bir yorum olup, Türkleri alçaltıcı ve küçük düşürücü bir bakış açısının ürünü olduğu gözlerden kaçmamıştır. Kıbrıs'ın fethini, Doğu Akdeniz'deki ticaret yollarını daha sıkı denetlemek amacıyla yapılmış geleneksel bir fetih siyasetinin bir parçası olarak değerlendirmek, daha yerinde ve gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.⁴⁰ Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, Osmanlıların Mısır, Suriye ve Kıbrıs siyasetinin, Akdeniz ticaretine büyük zarar veren Coğrafi Keşifler'in ekonomik etkisini en aza indirmek maksadıyla tasarlandığı kolayca anlaşılabilir. Kapitülasyon uygulamalarının 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaştırılmasının, Batılı tüccarların Akdeniz'i terk etmesini önlemeye yönelik stratejiler olduğu, günümüzde yapılan bilimsel çalışmalar tarafından ortaya koyulmuştur.⁴¹ Palmira Brummett yapmış olduğu önemli bir çalışmada, şu tespitleri yaparak tartışmalara açıklık getirmiştir.

³⁹Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria Materials for A History of Cyprus*, Cambridge University Press, 1908, s. 5.

⁴⁰ Andrew Hess, *Unutulmuş Sınırlar 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı – İspanyol Mücadelesi*, Çev. Özgür Kolçak, Küre Yayınları, İstanbul, 2010, s. 124.

⁴¹ Maurits H. van den Boogert, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi*, Çev. Ali Coşkun Tuncer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.

Osmanlı deniz gücünün gelişimi, ticari hâkimiyet kurma amacı bakımından çok önemliydi. Söz konusu dönemde donanma, ordunun askeri kanadı değil; devletin uzun mesafe ticaretine dahil olmasını sağlayacak bir kanal, mal değişiminin korunmasına yönelik bir savunma mekanizması; bir nakliye sistemi ve diplomatik ilişkilerin yürütülmesinde çekinilmesi gereken bir güçtü. Osmanlı İmparatorluğu deniz gücü sayesinde hem Venedik'i hem de Suriye ve Mısır'da Memlûk hükümdarlığını kendisine bağımlı hale getirmişti. Bu bağımlılık, Portekiz'in doğu ticareti üzerinde oluşturduğu tehdit nedeniyle daha da kuvvetleniyordu.⁴²

Görüldüğü gibi, Osmanlılar Kıbrıs'ı fethetmekle Doğu Akdeniz'de stratejik olarak güçlenmenin yanı sıra, Mısır ile İstanbul arasındaki deniz güzergâhını da güvence altına almışlardır.⁴³ Zira, geçmişte de tecrübe edildiği üzere, Doğu Akdeniz'de ticaretin kesintiye uğramasıyla ortaya çıkabilecek ekonomik krizler Suriye, Anadolu ve Mısır kıyıları başta olmak üzere tüm bölgede domino etkisi yapabilmeyi.

Kıbrıs'ın Değişen Önemi

1511 tarihli bir kayıta, İngilizlerin Kıbrıs'a kumaş sattıkları belirtilmiştir.⁴⁴ Akdeniz ticaretinin başlangıcından itibaren İngiliz ticari gemilerinin uğrak yeri haline gelen Kıbrıs'ta İngilizlerin ticari bir örgütlenmeye gitmesi 1636 yılına rastlamaktadır.⁴⁵ Bu tarihte Richard Glover, Halep'teki konsolosa yardımcı konsolos olarak, “burada bir konsolosa sahip olmak zorunluluktur” kararı doğrultusunda Kıbrıs'a atanmıştır.⁴⁶ Bu tarihe kadar Kıbrıs, Halep konsolosluğuna bağlı olarak ticari faaliyetlerini sürdürüyordu ve burada Levant Kumpanyası'nın ayrıca bir yetkilisi bulunmuyordu.⁴⁷ Kıbrıs ve kumpanya açısından önemli bir adım sayılabilecek bu gelişmeden sonra Kıbrıs, Levant Kumpanyası'nın yerleşik kuruluşlarından biri olarak, Akdeniz ticaretinde yerini almaya başlamıştır.⁴⁸ Havasının sıcaklığı, kuraklığı ve çekirge istilaları gibi olumsuzluklarının yanında, bereketli topraklarıyla da bilinen Kıbrıs ile ilgili olarak, 17. yüzyılın hemen başında adayı ziyaret eden William Lithgow, adanın meşhur birçok ürününü saydıktan sonra

⁴² Palmira Brummett, *Osmanlı Denizgücü Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, Çev. H. Nazlı Pişkin, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 261.

⁴³ Hess, *a.g.e.*, s. 130.

⁴⁴ Wood, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁴⁵ Kıbrıs'taki konsolosluklar için bkz: Ali Efdal Özkul, “The Consuls and Their Activities in Cyprus Under The Ottoman Administration (1571-1878)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 8/2, 2013, s. 239-283; Celal Erdönmez, “Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)”, *bilig*, Sayı 58, 2011, s. 91-118.

⁴⁶ M. Epsteint, *The Early History of The Levant Company*, George Routledge & Sons Limited, London, 1908, s. 216; Fakat Luke, Kıbrıs'a atanan ilk konsolosun tarihini 1626 olarak vermiştir. Sir Harry Luke, *Cyprus Under The Turks*, C. Hurst & Company, London, 1969, s. 276.

⁴⁷ Wood, *a.g.e.*, s. 107.

⁴⁸ Wood, *a.g.e.*, s. 107.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

uçsuz bucaksız şeker ve pamuk tarlalarından bahsetmiştir.⁴⁹ Adada bol miktarda üretilen pamuk nedeniyle, İngiliz tüccarlar, bu bölgeyle yakından ilgilenmişlerdir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre, adanın İngilizlerle olan ticaretinde en büyük kalemi pamuk oluşturuyordu ve Lancashire pamuk endüstrisinde adadan ithal edilen pamuğun ciddi bir payı bulunuyordu. Hatta Wood bir adım daha ileri giderek, "Lancashire pamuk endüstrisi oluşumunu Kıbrıs, İzmir ve Suriye'den ithal edilen ham pamuğa borçludur" şeklinde bir yorum yapmıştır.⁵⁰ İngiliz pamuk dokumacılığına sağladığı hammadde, adanın İngiliz tüccarlar nazarında kıymetinin giderek artmasına neden olmuştur. Halep'teki konsolosa bağlı olarak ticari faaliyetlerini sürdüren Larnaka'daki konsolos yardımcılığının 1722 yılında Halep'ten ayrılması⁵¹ ve Larnaka'da doğrudan bir konsoloslukun ihdas edilmesi, gelişen ticari ilişkilere bir delil olarak gösterilebilir. Çünkü, Ticari ilişkilerin kârlı olmadığı zamanlarda İngilizler konsolosluklarını kapatmakta tereddüt etmemişlerdir. 17. yüzyılda Kıbrıs ile ticari ilişkilerin İngiltere için nispeten önemsiz olduğu ortada olmakla beraber, 18. yüzyıla gelindiğinde, Kıbrıs İngilizler açısından artık dikkat edilmesi gereken önemli bir bölgedir. Bunun sebebi artan ticari ilişkilerin yanında, aynı zamanda Yakındoğu'da meydana gelen siyasi gelişmelerdir. 18. yüzyılın başlarında Kıbrıs'ı ziyaret eden Profesör John Heyman'ın adayla ilgili görüşleri özetle şu şekildedir.

...tüm olumsuzluklara rağmen ada, zeytinyağı, tahıl, bal, safran ve yün bakımından çok zengin. (...) Bunların ancak üçte ikisi adada tüketiliyor. Bu durum adada her şeyin ucuz olmasını sağladığından tekneler yolculuk için gerekli malzemeyi almak için sık sık Kıbrıs'a uğruyorlar. (...) Adanın başlıca ticareti, Hintlilerinkinden kalite bakımından biraz düşük olan çiçek desenli ipek ve pamuklular. Ayrıca halat yapımında kullanılan bir çeşit keten de çok önemli ihraç kalemi. (...) Buradaki İngiliz konsolosunun evinin adada bir eşi daha yok. (...) Ancak çok daha önemlisi, İngiliz konsolosunun tüm adada büyük saygı görmesi...⁵²

1745 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden İngiltere'nin Halep Konsolosu Alexander Drummond'un yorumu biraz daha ilgi çekicidir.

...eğer burası İngilizlerin ya da Hollandalıların elinde olmuş olsaydı, onların pınarlar, dereler ve kış yağmurlarından çok kısa sürede burayı doğunun bahçesi haline getirecek kadar iyi faydalanacaklarına, sığırların ve hayvanların korunabileceği güzel plantasyonlar kurabileceklerine inancım tamdır.⁵³

⁴⁹ Cobham, *a.g.e.*, s. 202.

⁵⁰ Wood, *a.g.e.*, s. 107.

⁵¹ Wood, *a.g.e.*, s. 166.

⁵² Cobham, *a.g.e.*, s. 250-253.

⁵³ Alexander Drummond, *Travels Through Different Cities of Germany, Italy, Greece and Several Parts of Asia*, London, 1754, s. 133.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

Heyman'ın ve Drummond'un görüşlerine, 1792 yılında ölünceye kadar 16 yıl boyunca Kıbrıs ve Halep konsolosluğu yapmış Michael de Vezin de katılmıştır. Vezin, adanın İngiliz konsolosunu, en büyük iş bağlantılarına sahip ve bu nedenle de nüfuzu en güçlü kişi olarak tanımlamıştır.⁵⁴ Kıbrıs, yabancıların uğrak mekânı haline geldikçe, ada hakkında daha çok bilgi oluşmaya ve yayılmaya başlamıştır. Adanın verimli topraklarının etkin kullanılmadığı ve yeterli düzeyde ürün elde edilemediği, tüccarların ve seyyahların hemfikir olduğu konuların başında gelmekte olup, dahası, adanın Batılı bir devlet tarafından yönetilmesi durumunda Kıbrıs'ın her yönden şaha kalkacağı sıklıkla dile getirilmiştir. Vezin'in bu konu hakkındaki düşünceleri örnek olarak gösterilebilir.

Adanın nüfusu büyüklüğüne uygun hale gelir ve yüz yıldır durmadan felaketlere yol açan çekirge belası bertaraf edilirse, pamuk üretiminde muazzam bir artış sağlanabilir. Ayrıca adanın başka bir efendinin eline geçmesi durumunda, üç yıl içinde bu çekirgelerin rahatlıkla kökünün kazınacağını söyleyebiliriz.⁵⁵

18. yüzyılın sonlarında diplomatik misyonların yanı sıra Rus savaş gemileri de Akdeniz'de görünür olmaya başlamıştır. 1785 yılında Rusya'nın da diğer devletler gibi Kıbrıs'ta diplomatik misyon tesis ettiği anlaşılmıştır. Buradan, Rusya'nın da Akdeniz'de etkin bir güç olma yolunda ilerlemeye başladığı sonucu çıkartılabilir. Nitekim, Napolyon'un Mısır'ı işgal girişiminin ardından, Rus savaş gemileri Kıbrıs önlerine kadar gelmiştir. Rusya, 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere için takip edilmesi gereken bir güç iken, 1807 Tilsit Antlaşması'ndan sonra dikkat edilmesi ve dizginlenmesi gereken bir tehdit haline gelmiştir. Bir taraftan Fransa'nın diğer taraftan İngiltere ve Rusya'nın Akdeniz'de etkinliğini artırmasıyla birlikte, 19. yüzyılın başlarından itibaren Akdeniz diplomatik bir satranç tahtasına dönüşmeye başlamıştır. Bu noktadan itibaren, İngilizlerin Kıbrıs ile ilgili kaleme almış oldukları yazılarda, adanın stratejik yönüne vurgu yapmaya başladıkları ve adanın İngiltere'nin elinde olması durumunda sağlanabilecek siyasi ve ekonomik fayda üzerine fikir beyan ettikleri tespit edilmiştir.

Ocak 1814 tarihinde Kıbrıs'ı ziyaret eden Doğu Hint Kumpanyası kaptanlarından John Macdonald Kinneir, 1818 yılında Londra'da yayınlanan kitabında Kıbrıs ile ilgili önemli kehanetlerde bulunmuştur.

Kıbrıs'ın sahipliği İngiltere'ye Akdeniz'de üstün bir nüfuz ve Levant'ın geleceğinde emrine amade bir konum verecektir. Kıbrıs'ı, Mısır ve Suriye metbu olarak hemen tanıyacaklar ve Kıbrıs Küçük Asya karşısında güçlü bir pozisyon kazanacak, böylece, eğer bir engel çıkmazsa, Osmanlı İmparatorluğu her zaman kontrol altında tutulabilecek ve bu cihette Rusya'nın yayılmacılığı durdurulabilecektir. Bu durum onun ticaretinin kayda değer ölçüde artmasına; adanın verimli şaraplarının, ipeklerinin ve diğer ürünlerinin; Mısır'ın pirinç ve

⁵⁴ Cobham, *a.g.e.*, s. 366.

⁵⁵ Cobham, *a.g.e.*, s. 367.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

şekerini ve Anadolu'nun pamuğunu, afyonunu ve tütününü dağıtımını sağlamasına olanak verecektir. Savunması kolay olan ada; liberal bir hükümet idaresinde, kısa süre zarfında, yapılan tüm masrafları fazlasıyla geri ödeyecek ve ticari filomuza cüzi bir maliyetle bol miktarda malzeme tedarik edecektir.⁵⁶

Kinneir'in Kıbrıs üzerine yapmış olduğu tespitler, 1878 yılında İngiltere'nin Kıbrıs'ı işgal etmek için ortaya attığı gerekçe ile bütünüyle uyusmaktadır. 18. yüzyılın başından itibaren Kıbrıs, kapalı kapılar ardında üzerinde hesaplar yapılan Akdeniz adalarının başında gelmekle birlikte, uluslararası ilişkilerin hassas bir süreçten geçtiği günlerde Akdeniz üzerine yapılan pazarlıklarda, sahip olduğu konum itibarıyla devletlerin ilgisine mazhar olmuştur. Napolyon savaşlarının güç dengesini altüst ettiği bir ortamda Kıbrıs; Lazkiye, İskenderiye ve İskenderun kilidinin anahtarı olarak algılanmıştır. Bu sıcak atmosfer içinde Malta'daki İngiliz garnizonunda görevli Kraliyet Topçu Yüzbaşı Henry Light, Eylül 1814 tarihinde Kıbrıs'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Yüzbaşı Light, adada kaldığı üç hafta boyunca Kıbrıs'a gelen her geminin İngiliz bandıralı olduğundan bahsetmiş ve İngilizlerin burada yerleşebilmeleri için büyük finansman kaynaklarına gereksinim olduğunu belirtmiştir.⁵⁷ Yüzbaşı ayrıca, Kıbrıs hakkında kaleme aldığı gezi notlarının askeri savunma ve siyasi yorumlar kısmına aşağıdaki satırları not etmiştir.

Büyük Britanya'nın çıkarlarının sağlama alınabilmesi için, Suriye ve Kıbrıs'ın idaresinin Türk yöneticilerden alınıp herhangi bir Avrupalı gücün eline verilmesi dünyanın yararına olurdu. Bu güç, şimdi Rusya biçiminde kendisini göstermektedir. (...) koşullar bundan böyle Büyük Britanya'yı Akdeniz'de güçlenmeye zorluyor; toprağın zenginliği ve bundan kaynaklanan genel avantajlarıyla Kıbrıs, bu ülke için Suriye ve Mısır'dan daha değerli görülebilir.⁵⁸

Anlaşıldığı üzere, Kıbrıs'a ilişkin yorumlar, adanın Avrupalı bir devletin idaresine geçmeli yaklaşımından, İngiliz hâkimiyetine alınması yönünde bir değişikliğe uğramaya başlamıştır. Şüphesiz bu değişikliğin temel nedeni, Akdeniz'de İngilizlerin üstesinden gelmeye çalıştıkları tehditlerdir. Hindistan pazarının iki önemli durağı, Halep ve Mısır'ın güvenliği büyük ölçüde Kıbrıs'a bağımlı olduğundan, Suriye, Mısır ve Anadolu kıyılarında çıkarı bulunan devletin, gözü ve kulağı bu adanın üzerinde olmak zorundaydı. Nitekim Napolyon'un Mısır işgali sırasında Kıbrıs adasının jeopolitik önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti, aynı ölçüde Kıbrıs için de endişeye kapılmış ve adada ek tedbirler almıştır. Yaşanılan panik nedeniyle adanın bir işgal durumunda yeterli mühimmata sahip olup olmadığı sorgulanmış ve kalelerin güçlendirilmesi emri verilmiştir.⁵⁹ Bu bağlamda Mısır savunması için adadan asker toplanmasından,

⁵⁶ John Macdonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan*, John Murray, London, 1818, s. 185-186.

⁵⁷ Cobham, *a.g.e.*, s. 418-419.

⁵⁸ Cobham, *a.g.e.*, s. 422.

⁵⁹ BOA, HAT, 163/6779.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

“alınan askerlerin adanın savunmasını acze uğratacağı” gerekçesiyle vazgeçilmiştir.⁶⁰ Bunların yanında, Fransız donanmasının Kıbrıs'a sığınmaya çalıştığına dair bilgilere Osmanlı arşiv kaynaklarından ulaşılmıştır.⁶¹ Sonuç olarak, Mısır savaşları sırasında Kıbrıs; müttefik donanmalarının ihtiyaçlarının karşılandığı⁶², Mısır ve Akka savunması için asker toplanıldığı⁶³, Fransız askerlerinin hapsedildiği⁶⁴, zahire, peksimet ve ağnam ihtiyaçlarının karşılandığı⁶⁵ lojistik bir üs vazifesi görmüştür.

Kıbrıs, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında da gündeme gelmiştir. Osmanlı ordusunun bozguna uğratıldığı Aralık 1832 tarihli Konya'daki savaşın ardından başlayan müzakerelerde Kıbrıs ile ilgili önemli bilgilere yer verilmiştir. 14 Mayıs 1833 tarihli Kütahya Antlaşması'yla sonuçlanan süreçte, İbrahim Paşa, Kütahya'dan babası Mehmet Ali Paşa'ya yazmış olduğu 3 Şubat 1833 tarihli mektubunda müzakerelerle ilgili şu ikazları yapmıştır.

İstiklâl maddesi İki elçi ile beraber yapılacak müzakerelerde en başta gelmelidir; çünkü istiklâl hayati bir meseledir ve dolayısıyla her şeye tekaddüm etmesi icabeder. Bunu temin ettikten sonra Antalya, Adana ve Kıbrıs adasını istemeliyiz. (...) Kıbrıs'ın Mısır'a ilhakı ise münakaşa götürmez bir zarurettir: Kıbrıs evvelâ donanmamıza bir üs vazifesi görecektir, saniyen Babıali'ye karşı ülkemize girecek bir yolu kapayacaktır.⁶⁶

Kinneir ile İbrahim Paşa'nın Kıbrıs'ın jeopolitiği üzerine yapmış oldukları analizler birbirine benzemekte olup, her ikisi de Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'de oynadığı kilit role dikkat çekmişlerdir. Kinneir için de vurgulandığı gibi, her iki analizin sentezi, İngiltere'nin Kıbrıs siyasetini şekillendirmiştir. İngiliz konsolosluk raporlarından anlaşıldığı kadarıyla, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İngiltere, Kıbrıs adasıyla ilgili kaygılar duymaya başlamıştır. 1831 tarihli bir konsolosluk raporunda Yunan vatandaşlığına geçen Rumlardan bahsedilerek, “bir önlem alınmadığı takdirde adanın Yunan kolonisine dönüşeceği” uyarısının yapıldığı görülmüştür.⁶⁷ Bu dönemde Doğu Akdeniz kıyılarını ve Mısır'ı kontrol altında tutma noktasında, Kıbrıs'ın jeopolitik değeri oldukça yüksektir. Zira, İskenderun, Suriye kıyıları ve İskenderiye gibi hem ticari hem de stratejik açıdan ehemmiyeti yüksek bölgeleri denetim altında tutabilecek yegane adanın Kıbrıs olduğu, Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında teyit edilmiştir. Bu öneminden dolayı, İzmir'den Mısır'a kadar uzanan ticari hat boyunca hayati çıkarları bulunan İngiltere için ada çok

⁶⁰ BOA, HAT, 164/6832.

⁶¹ BOA, HAT, 155/6511.

⁶² BOA, HAT, 163/6779.

⁶³ BOA, HAT, 164/6832.

⁶⁴ BOA, HAT, 247/13933.

⁶⁵ BOA, HAT, 156/6519.

⁶⁶ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831 – 1841*, TTK Basımevi, Ankara, 1945, s. 104-105.

⁶⁷ Luke, *a.g.e.*, s. 150.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

önemli bir hale gelmiştir. İşte bu kaygıdan mütevellit, İngiliz dış politikası Akdeniz'de mevcut statükonun korunmasından yana bir tavır takınmıştır.

Yüzyılın ortalarına doğru, Kıbrıs'ın limanlarını konu edinen konsolosluk çalışmaları göze çarpmaya başlamıştır. Bu çalışmalardan en ilginç olanı 20 Kasım 1843 tarihli bir rapordur. Larnaka Konsolosuna bilgi vermek amacıyla konsolosluk çalışanı Pietro Brunoni tarafından hazırlanan rapor özetle şöyledir.

Size, şehrin bugünkü durumunu ve Magosa limanını açıklamaktan şeref duyarım. Bugün bakımsız ve kısmen ihmal edilmiş olmasına rağmen, Magosa şehri, Kıbrıs Adası'nın ve Osmanlı dominyonlarının en önemli kalesidir. Bakımsızlığına ve çamurla boğulmuş olmasına karşın, limanı, ki bir tek limanı vardır, söz konusu adanın otuz altı demirlenecek yerinin en iyisidir. Bu şehir, bir zamanlar sayısız düşman saldırılarına karşı koymakla ünlüken, şimdi, her iki cinsiyetten, 500 adet çok fakir Türk bulundurmaktadır. Şehir, küçük, yuvarlak olmaktan çok, uzunca olup, kaya zemin üzerine inşa edilmiş, çok sayıda tabya ve iç hendek şevinden oluşan, güçlü fakat bakımsız duvarlarla çevrelenmiştir. Bazen sert kaya, bazen küfeki taşlarının oyulmasıyla kazılan derin hendek şehri sarmaktadır, ancak Venediklilerin, bu hendeği tamamlamak ve denizle birleştirmek için vakitlerinin kalmadığı malumunuzdur. Bu hendeğin dışında da duvarlar vardır. Günümüzde, kullanılan şehir kapılarının sayısı ikidir; biri kara tarafında, kalkma köprüsü, diğeri ise deniz tarafındadır. İki kaleden biri, kara tarafında Maraş (Varoşa) bahçelerine, daha büyük olan ikincisi de, denize bakar; ikincisi duvarların altındaki bir kanaldan giren deniz suyu ile çevrili, düzenli bir hisar olup, bir köprüden girilir. Bu hisar limanı korumanın dışında, eğer gerekirse, şehre de kumanda edebilir. Şu anda kötü durumda olmasına, sürpriz bir saldırıyı önleyecek topu, cephaneliği, erzağı ve askeri bulunmamasına rağmen, Magosa, bir Avrupa devleti tarafından kolayca güçlü ve girilmez hale getirilebilir. (...) Hisar'ın, Maraş diye bilinen banliyöleri kalabalıktır. Nüfus, zengindir ve tatlı kuyu suyu ile sulanan sayısız bahçelerden ve çömlekçilikten para kazanırlar. Bir cins beyaz-sarı kilden yaptıkları çanak çömlek adada ve komşu kıyılarda çok satılır. Adanın fuvve kökünün önemli bir bölümü Magosa ve çevreleyen yöreden çıkar. Soğanı, kavunu, salatalığı, narı ve her cins meyvesi boldur ve bunlar adanın içlerinde satıldığı gibi ihraç da edilir. Eğer liman temizlenir ve şehir onarılırsa, o zaman, Mesarya'nın tahılı ve çevrenin bol miktarda yetişen mısırı, pamuğu, yünü, meyan kökü, susamı, arpası, fasulyesi, baklası ve diğer ürünleri, Magosa'da yaşamı çok hoşlaştırabilir, ticarethaneleri ve kamu hazinesini zenginleştirebilir ve Suriye ve Karaman sahillerine büyük yarar sağlayabilir.⁶⁸

Raporun neden yazıldığı bilinmemekle beraber, Kıbrıs'ın Avrupalı bir güç tarafından ele geçirilmesi durumunda yaratabileceği olası etki üzerinde yoğunlaştığı

⁶⁸ Luke, *a.g.e.*, s. 160-163.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

anlaşılmaktadır. Aslında Pietro Brunoni raporunda, adaya ilgili İngiltere'nin muhtemel kazanç ve kayıplarından söz etmiştir. Diğer bir ifadeyle, İngiltere'nin Kıbrıs'ı ele geçirmesi durumunda, kazanacakları ile adayı düşman bir güce kaptırmanın muhtemel kayıpları araştırılmıştır. Kafkaslar üzerinden İran'a ve Kars üzerinden Akdeniz'e açılmak isteyen yayılmacı Rus siyasetine karşı da önemli bir mevzii konumundaki Kıbrıs, İngiltere'nin ilgisini çekmiştir. Akdeniz'deki çıkarlarının güvenliğini Malta'daki deniz üssünden sağlamaya çalışan İngiltere, Fransa'nın ardından Rusya'nın her geçen gün Akdeniz'e bir adım daha yaklaşması karşısında, Kıbrıs'ın anahtar bir rol oynayabileceğini düşünmeye başlamıştır. Malta, Fransa'ya karşı alınmış bir önlemdir ve buna benzer bir önlem, Rusya'ya karşı da alınabilir mi sorusu, İngiliz siyasetçilerin kafasında bir soru işareti olarak durmaktadır.

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ve Mısır Hidivi'nin elinde bulunan kanal hisselerinin, 1875 yılında Disraeli'nin özel girişimleriyle İngiltere'ye geçmesi, Süveyş'te yeni bir Cebeli Tarık'ın doğmasına yol açmıştır. Süveyş Kanalı deniz ulaşımı açısından seyir süresini oldukça kısaltmıştır. Örneğin, Hamburg Limanı ile Bombay Limanı arasındaki deniz yolu mesafesi, Afrika'yı dolaşmak suretiyle gidildiği takdirde 11.220, Süveyş Kanalı vasıtasıyla gidildiğinde ise 6.420 deniz mili uzunluğunda olup, kanal söz konusu iki nokta arasındaki mesafeyi %43 oranında kısaltmıştır.⁶⁹ Bunun doğal sonucu olarak kanal nedeniyle seyir süresi 20-24 gün azalmıştır.⁷⁰ İngilizlerin 1839 yılında Aden'i, 1857 yılında Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'nu bağlayan Bâb-ül Mendeb Boğazı'nın ortasında yer alan Perim adasını işgal etmesi ve nihayetinde 1875 yılından itibaren kanal hisselerini, dolayısıyla kanalın sevk ve idaresini ele alması, İngiliz ticaret ve müstemele yollarının emniyeti bakımında stratejik hamleler olmuştur.⁷¹ Akdeniz ile Kızıldeniz'i bağlayan ve bu nedenle Asya ile Avrupa arasındaki deniz taşımacılığında Afrika'nın çevresini devre dışı bırakan Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılması, Mısır işgali sonrası Kıbrıs'ın stratejik önemini öne çıkaran en önemli gelişme olarak telakki edilebilir.

İngiltere'nin en önemli siyasi kişiliklerinden Benjamin Disraeli, 1830 yılında gerçekleştirdiği Doğu gezisinin ardından Kıbrıs'ın önemini fark eden İngiliz siyasetçilerin başında gelmektedir. Seyahatini daha sonra, *Tancred: The New Crusade* (1847) adlı kitapta romanlaştıran Disraeli'nin, burada "İngilizler Kıbrıs'ı istiyorlar ve alacaklar" şeklinde bir ifade kullandığı görülmüştür.⁷² Disraeli, 1847 yılında romanında teklif ettiği Kıbrıs'ı alma işini, 1878 yılında başbakanlığı döneminde kendi başaracaktır. Disraeli, 1874-1880 yılları arasında Doğu Sorunu'nun en zirvede olduğu bir zaman aralığında Muhafazakâr Parti'nin lideri olarak başbakanlık yapmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Asya'ya

⁶⁹ Danyal Bediz, "Süveyş Kanalı'nın Önemi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt: 9/3, 1951, s. 335.

⁷⁰ Bediz, a.g.e., s. 335.

⁷¹ M. A. Yapp, "British Perceptions of the Russian Threat to India", *Modern Asian Studies*, Vol. 21/4, 1987, s. 647-665.

⁷² Benjamin Disraeli, *Tancred: The New Crusade*, Vol I, Henry Colburn, London, 1847, s. 280.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

yönelmesi ve buralarda önemli stratejik toprakları; 1864'te Çimkent'i, 1865'te Taşkent'i, 1866'da Hokand ve Buhara'yı, 1868'de Semerkant'ı ve 1873'te Hive'yi işgal etmesi⁷³, Londra'yı bir hayli rahatsız eden gelişmeler arasında yerini almıştır. İşgal edilen yerlere haritada bakıldığında, Rusya'nın İran ve Afganistan'a doğru bir yayılma içerisinde olduğu kolayca anlaşılmaktadır. İngiliz İmparatorluğu'nun can damarı olarak görülen Hindistan'ın, yaşanan bu işgallerle Rus tehditi altına girdiği yorumlarının Londra'da yapıldığı bir sırada, Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması'yla Doğu Anadolu bölgesine sıçraması ve Balkanlar ve Boğazlar üzerindeki nüfuzunu artırması, İngiltere'de tehlike çanlarını çaldırmıştır. Rusya'nın, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nin galibi olarak Ayastefanos Antlaşması ile hem Yakınoğu ve Balkanlarda, hem de Avrupa'da güç dengesini kendi lehine değiştirebilecek kazanımlar elde etmesi, Kırım Savaşı sonrasında oluşturulan statükoyu altüst etmiştir. Mevcut statükonun Rusya lehine değişmesi karşısında İngiltere, Rusya'nın kazanımlarını boşa çıkaracak diplomatik adımları atmanın yollarını aramaya başlamış, bu bağlamda Rusya'ya karşı Yakınoğu'da bir önlem olarak kullanılabilir askerî üslerin araştırılmasına karar verilmiştir.

Geleneksel İngiliz dış politika anlayışında, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma düşüncesi ağırlık kazanmıştır. 1830-1865 yılları arasında İngiliz dış politikasına önce dışişleri bakanı, sonrasında başbakan olarak yön veren, muhafazakâr kanadın simge isimlerinden Palmerston da bu düşünce doğrultusunda hareket etmiştir.⁷⁴ Fakat bu düşüncenin karşısında yer alan liberal kanadın temsilcileri ise, Osmanlı Devleti'ni sonu gelmiş bir devlet olarak görmüşler, bu nedenle de onun yıkılmasını ya da taksim edilmesini doğal karşılamışlardır. Disraeli hükümetinin, 1874'ten beri Hindistan Bakanlığı'nı, Nisan 1878'den itibaren de dışişleri bakanlığını ifa eden Salisbury'nin fikirleri de bu minval üzerine kurulmuştur. O, Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirmesinin artık imkânsız olduğuna kanaat getirmiş ve bu düşünceden hareketle toprak bütünlüğünü koruma politikasının terk edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁷⁵

Haziran 1877 tarihinde Hindistan Bakanı Salisbury, "Hindistan'ın güvenliği için Mısır ve Girit'i almak için elimden geleni yaptım; bunun dışında Osmanlı Devleti'nin parçalanıp dağılmasına ses çıkarmazdım"⁷⁶ sözleriyle hem Hindistan'ın, hem Osmanlı Devleti'nin hem de Akdeniz'in değerini ortaya koymuştur. Ayastefanos Antlaşması'nın ortaya koyduğu yeni şartlar, İngiltere'nin etkin ve fiili olarak artık bölgede olması gerektiği düşüncesini, İngiliz Kabinesi'nde tartışmaya açmıştır. Tartışmaların bir neticesi olarak, Salisbury 21 Mart 1878 tarihinde Disraeli'ye yazdığı mektubunda, Kıbrıs ve Limni gibi iki deniz üssünün ele geçirilmesini ve geçici olarak da İskenderun'un İngiltere tarafından işgalini

⁷³ Sneh Mahajan, *British Foreign Policy 1874-1914 The Role of India*, Routledge, London, 2002, s. 13.

⁷⁴ Bu konu hakkında bkz: Bayram Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı:7, 2007.

⁷⁵ Kenneth Bourne, *The Foreign Policy of Victorian England, 1830-1902*, Clarendon Press, Oxford, 1970, s. 409-16.

⁷⁶ Bourne, *a.g.e.*, s. 410.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

önermiştir.⁷⁷ Limni, Kıbrıs ve İskenderun'un ele geçirilmek istenmesinin başlıca nedeni Rusya'nın, Boğazlar ve Türkiye'nin doğusu üzerinden Akdeniz'e yayılmasını engellemek düşüncesine dayanıyordu.⁷⁸ Fiili olarak Akdeniz'de güçlenmek politikası doğrultusunda, 27 Mart 1878 tarihinde Disraeli, Hindistan'dan Malta'ya asker kaydırılması ve Akdeniz'de bir üs aranması konusunda bakanların olumlu görüşünü almayı başarmıştır.⁷⁹ Bu fikre karşı çıkan tek isim Dışişleri Bakanı Derby olmuş, ancak O da alınan bu kararın ardından istifa etmiştir.

İngiltere, Akdeniz'de Rus yayılmacılığını önlemek için adımlar atarken dikkatli davranmak zorundaydı. 1830 yılında Akdeniz'deki çıkarlarını sağlama almak için Cezayir'i işgal etmiş bir Fransa gerçeği İngiltere'nin karşısında duruyordu. O nedenle, İngiltere 1878 yılında hem Fransa hem de Rusya ile aynı anda mücadele etmeyi göze alamadığından, Fransa'yı ürkütmeden hassas bir strateji yürütmesi gerekiyordu. Örneğin, 1898'de Mısır yüzünden İngiltere ile Fransa savaşın eşiğine gelmiştir. Muhtemelen Fransa etkeninden dolayı İngiltere, Mısır ve İskenderun fikrinden geçici olarak uzaklaşmış ve böylece Kıbrıs'a yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda Başbakan Disraeli, Kraliçe Viktorya'ya yazmış olduğu 5 Mayıs 1878 tarihli mektubunda şu satırlara yer vermiştir.

Eğer Kıbrıs, Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye bırakılırsa ve İngiltere de Osmanlı Devleti ile Asya Türkiye'sini Rus işgaline karşı koruyacak bir savunma antlaşması imzalarsa, o vakit, İngiltere'nin Akdeniz'deki gücü artacak ve böylece Majestelerinin Hindistan İmparatorluğu son derece güçlendirilmiş olacaktır. Kıbrıs Batı Asya'nın anahtarıdır. Böyle bir düzenleme, aynı zamanda Türkiye'yi Avrupa'da daha da güçlü kılacak ve bununla birlikte Rusya'ya karşı savaş öncesi durumdan daha güçlü bir tampon devletin oluşmasına olanak sağlayacaktır.⁸⁰

Alıntılanan metinden kolaylıkla anlaşılacağı üzere, Disraeli'nin Rusya'nın revizyonist ve yayılmacı dış siyasetine karşı biri caydırıcı, diğeri önleyici tedbir olarak düşündüğü politikanın özünde şu amaçların yatmakta olduğu söylenebilir: Birincisi, Akdeniz'de statükoyu muhafaza etmek. İkincisi, Hindistan ile İngiltere arasındaki bağları güçlendirmek. Üçüncüsü, Babıali ile yapılacak ittifak antlaşmasının caydırıcı etkisinin çalışmama ihtimaline bir önlem olarak Kıbrıs'ı işgal ederek Doğu Akdeniz'de ileri bir karakol inşa etmek. Son olarak dördüncüsü, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin oynadığı tampon bölge rolünü devam ettirmek. Böylece, bu politikanın hayata geçirilip sürdürülebilir kılınmasıyla İngiltere kendisine karşı oluşturulabilecek ittifaklar kaygısından da kurtulmuş olacaktır. Belki de daha önemlisi, İngiltere bu planıyla Rusya'nın Karadeniz, Akdeniz, Mezopotamya ve Basra'ya yönelik amaçlarını boşa çıkarabilecektir. Disraeli, Kıbrıs

⁷⁷ Bourne, *a.g.e.*, s. 411.

⁷⁸ Harold Temperley, "Further Evidence on Disraeli and Cyprus", *The English Historical Review*, Vol. 46/183, 1931, s. 457-460.

⁷⁹ Bourne, *a.g.e.*, s. 131.

⁸⁰ George Earle Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli*, Vol. VI, The Macmillan Company, New York, 1920, s. 293.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

için düşündüklerinin ne derecede doğru olduğunu araştırmak üzere, bölgeye teknik bir heyet göndermiştir. Zira, gizli diplomasinin usta oyuncusu İngiltere'nin, Berlin Kongresi'nden önce tüm olasılıkları iyice değerlendirip kongrede elini güçlü kılması gerektiğinden, süratli bir şekilde bölgede çalışmalar yapmaya başlayan teknik heyet, bu kapsamda; Gelibolu, Midilli, Limni, Girit, İskenderun, Hayfa, İskenderiye ve Kıbrıs üzerinde incelemeler yapmıştır.⁸¹ Heyet çalışmalarının sonunda, Disraeli'yi doğrularcasına, Kıbrıs'ın uygun olacağı şeklinde bir karara varmıştır. Fakat yeri gelmişken burada bir hususu da hatırlatmakta fayda vardır. 23 Aralık 1876 tarihinde İngiltere adına Tersane Konferansı'na katılan Lord Salisbury'nin (Hindistan'dan sorumlu devlet bakanı) konferansın devam ettiği sırada, İngiliz İstihbarat uzmanlarından Albay Home'u Akdeniz adaları üzerinde araştırma yapmak için görevlendirdiği bilinmektedir.⁸² Bu görevlendirmenin ardından tekrar bir araya gelen ikilinin yaptığı istişare toplantısında, Albay Home da Kıbrıs'ın işgalinin uygun olacağını ifade etmiştir.⁸³ İngiltere yönetimini düşündüren önemli bir konu, İskenderun Körfezi'ydi. Rusya'nın Türkiye'nin doğusundan İskenderun'a ulaşabileceği düşüncesi İngiltere'nin kaygılanmasına yetiyordu. Ancak bu kaygı, Albay Home'un raporuyla ortadan kaldırılmıştır. Raporunda Albay Home, "her kim Kıbrıs'ı elinde tutarsa, İskenderun'u da tutar, kısacası Kıbrıs İskenderun'u verir" diye yazmıştır.⁸⁴ İngiltere, Kıbrıs sayesinde hem istediklerini alabilecekti hem de Doğu Akdeniz'de Fransa'nın tepkisini çekmeden önemli bir adayı işgal edecektir. Kıbrıs yerine İskenderun'un işgali konusunda bir karara varılsaydı, muhtemelen Suriye'deki çıkarları nedeniyle Fransa bu karara şiddetle karşı çıkabilirdi.

Nihayet 23 Mayıs 1878 tarihli bir yazıyla Salisbury, "memalik-i mahrusada reform yapılması ve Kıbrıs'ın İngiliz yönetimine bırakılması" şartıyla bir antlaşma yapmak üzere İstanbul Elçisi Layard'a bir talimat göndermiş⁸⁵ ve Padişaha 48 saatlik bir süre vermesini söylemiştir.⁸⁶ Bu talimat üzerine Layard, 25 Mayıs'ta Sultan II. Abdülhamit'in huzuruna çıkmıştır. İngiltere'nin Kıbrıs konusunda aceleci tavır ve Çırağan Baskını'nın olduğu buhranlı bir ortamda gerçekleşen Kıbrıs görüşmeleri, Ali Suavi Olayı hakkında akıllara birçok şüpheyi getirmiştir. Nitekim, Padişaha 48 saatlik bir süre tanınması ve antlaşmadan ziyade bir ultimatom kabilinde takınılan tavır, şüpheleri güçlendirmiştir. Ayrıca, gerekirse tehdit kullanması yönünde Layard'a verilen talimat da bu konudaki kaygıları artırmıştır. Ali Suavi Olayı'nda İngiltere'nin parmağının olup olmadığı ayrıca araştırılması gereken bir konudur.

⁸¹ Dwight E. Lee, "A Memorandum Concerning Cyprus, 1878", *The Journal of Modern History*, Vol. 3/2, 1931, s. 238-240.

⁸² Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, Vol. II, Hodder and Stoughton Limited, London, 1921, s. 214.

⁸³ Cecil, *a.g.e.*, s. 214.

⁸⁴ Lee, *a.g.e.*, s. 241.

⁸⁵ Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, Cilt I, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s. 21.

⁸⁶ Nasim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1975, s. 33.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

Dışişleri Bakanı Salisbury tarafından İstanbul Büyükelçisi Henry Layard'a gönderilen 30 Mayıs 1878 tarihli aşağıdaki yazı, her şeyi açık şekilde gün yüzüne çıkarmaktadır.

Asya Türkiyesi, kendi kendini idare etme kapasitesinden yoksun, hiçbir bağımsızlık amacı olmayan ama sükûnetleri ve ne olursa olsun siyaseti içinde olma beklentilerine bağlı olarak tamamıyla Sultan'ın egemenliği altında yaşayan birçok ırk ve inançtan oluşmaktadır. (...) Bu bozgun (...) Doğu'da Hükümet'in istikrarının gerçekte bozulmasından daha da tehlikeli olan onun çökeceğine dair genel inanç (...) beklentisi olacaktır. Eğer Suriye, Küçük Asya ve Mezopotamya nüfusu Babıali'nin kendi gücüyle varlığını devam ettirmesinin hiçbir garantisi olmadığını görürse (...) Osmanlı hâkimiyetinin hızlı çöküşünü hesap etmeye ve gözlerini onun varisine çevirmeye başlayacaktır. (...) buraların mutlak şekilde Rusya'nın kontrolünde olması Babıali'nin Asya topraklarındaki hâkimiyetin çözülmesine güçlü şekilde etki edecektir.⁸⁷

Bu mektup, İngiltere'nin tüm kaygısını gözler önüne sermiştir. Nitekim Salisbury'nin, Rus işgali altında bulunan Osmanlı Devleti'nin doğudaki topraklarını, "Büyük Britanya'nın Doğu'daki çıkarlarını derinden ilgilendiren bölge" olarak tanımladığı görülmüştür.⁸⁸ İngiliz çıkarları açısından hayati önem arz eden bölgenin güvenliği üzerinde duran Dışişleri Bakanı, bölgenin güvenliği için en kestirme ve masrafsız yolun, büyük bir güç tarafından Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir saldırıya geçmesinin silah zoruyla durdurulması görüşünde olduğunu beyan etmiştir. Salisbury'nin burada vurgulamaya çalıştığı nokta, Rusya'ya karşı bir askeri ittifakın kurulmasıdır. Dışişleri Bakanı, mevcut koşullar altında, işgal edilen toprakların askeri önlemler neticesinde geri alınmasını, hem masraflı hem de zahmetli görmüştür.⁸⁹ Ona göre Osmanlı Devleti'nin büyük bir güç tarafından korunması taahhüdü, iki amaca hizmet edecektir. Bunlardan birincisi, Rusya'nın askeri işgaller yoluyla genişlemesi durdurulacaktır. Zira Rusya, Osmanlı Devleti'nin arkasındaki gücü karşısına almak istemeyecektir. İkincisi ise, Asya Türkiye'sinde Osmanlı egemenliği altında yaşayan tebaaya, Osmanlı Devleti'nin hızlı bir çöküşün kurbanı olmayacağı mesajının iletilecek olmasıdır.⁹⁰ Bir diğer ifadeyle, mezkûr mahallerde yaşayan halkın, Osmanlı Devleti'ne olan şüphesi asgariye indirilmiş olacaktır. Mezopotamya, Suriye kıyıları, İskenderun Körfezi, Süveyş Kanalı, Dicle ve Fırat üzerinde var olan ve birbiriyle iç içe geçmiş İngiliz çıkarları açısından değerlendirildiğinde, İngiltere'nin 93 Harbi sonrasındaki Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikasının, statükonun korunması şeklinde olduğu sonucuna varılabilir. Başka bir ifadeyle söylenecek olursa, Doğu'daki İngiliz çıkarları için elzem olan, Osmanlı Devleti'nin parçalanmaması ve varlığını korumasıdır. Yalnız, Salisbury tüm hesapların düzgün işleyebilmesi için, yani İngiltere'nin Rusya'ya

⁸⁷ *Parliamentary Paper*, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

⁸⁸ *Parliamentary Paper*, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

⁸⁹ *Parliamentary Paper*, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

⁹⁰ *Parliamentary Paper*, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

karşı Osmanlı Devleti'ni destekleyebilmesini, iki koşulun kayıtsız şartsız yerine getirilmesi şartına bağlamıştır.⁹¹ Birinci koşul; Babıali, Asya topraklarında yaşayan Hıristiyan ve diğer uyrukların koşullarını iyileştireceğine dair resmi güvenceyle reform sözü vermelidir. Diğeri ise Kıbrıs'ın işgalidir. Salisbury'ye göre, İngiltere'nin tüm bu taahhütlerini yerine getirebilmesi için Kıbrıs'ın işgali önemlidir. Çünkü Kıbrıs, Küçük Asya ve Suriye kıyılarına yakın bir mevzi işgal etmektedir ve Asya Türkiye'sinin askeri olarak korunması açısından bu amaca en uygun yer burasıdır.⁹² Kıbrıs'ın işgal edilmesi fikrini, Salisbury 21 Mart 1878 tarihli mektubunda Başbakan Disraeli'ye zaten iletmiş olup mektubunda, Ayastefanos Antlaşması'nın yarattığı tehlikeyi en aza indirebilmek adına, "donanma üssü olarak Kıbrıs'ı en azından geçici olarak işgal etmeliyiz" demiştir.⁹³ Fakat Salisbury, bu işgalin bir antlaşmanın neticesinde olması gerektiğini ayrıca vurgulamıştır.

Dolayısıyla, İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesini, Rus yayılmacılığına karşı alınmış geçici bir önlem olarak telakki etmek yerinde bir yaklaşım olacaktır. Zira, söz konusu telaşı ve önlemi İngiliz arşiv kayıtlarında ve Kıbrıs Konvansiyonu'nu oluşturan maddelerde görmek mümkündür.⁹⁴ Hint ticaret yolunun güvenliğinin riske girmesinin yarattığı korku ve endişeyle Kıbrıs'ı 4 Haziran 1878 tarihinde işgal eden İngiltere'nin bu kararı, 93 Harbi'nin neticesinde ortaya çıkan panik havasında acelece alınmıştır. Keza, İngiltere'nin Kıbrıs konusunda detaylı bir malumata sahip olmadığı sonradan ortaya çıkmıştır. Akdeniz'in üçüncü büyük, Doğu Akdeniz'in ise en büyük adası Kıbrıs'ı, "Batı Asya'nın anahtarı"⁹⁵ olarak gören İngiltere Başbakanı Disraeli, adanın İngiliz askeri üssü haline getirilmesiyle Rus yayılmacılığına caydırıcı bir etki yapacağını hesap etmiştir. 19. Yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren İngiltere için dikkat edilmesi gereken devlet olarak Rusya görülmüştür. Bu süre zarfında İngiliz siyasetinin iki önemli şahsiyeti Lord Palmerston ve Disraeli, Mısır ve Hindistan'a, Rusya'nın sızmak istediğine oldukça inanmıştır.⁹⁶ Nitekim, 18 ve 27 Temmuz 1878 tarihinde Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmasında Disraeli, Kıbrıs'ın Akdeniz için değil Hindistan için alındığını ifade etmiştir.⁹⁷ Disraeli tartışmasız bir realpolitik taraftarıydı ve başbakanlığı süresince izlediği dış politikada, İngiltere'nin ulusal çıkarlarını realpolitik bağlamında gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Gladstone'nun Kıbrıs Tepkisi

Kıbrıs'ın İngiltere idaresine geçmesi, Londra'da büyük yankı uyandırmıştır. Bu habere sevinenler olduğu kadar, itiraz edenler de olmuştur ve en ciddi eleştiri, dönemin başbakanı Benjamin Disraeli'nin en büyük rakibi eski başbakan William

⁹¹ *Parliamentary Paper*, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

⁹² *Parliamentary Paper*, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

⁹³ Cecil, *a.g.e.*, s. 214.

⁹⁴ Konuya ilişkin bir çalışma için bkz: Rifat Uçarol, 1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1978.

⁹⁵ Stephen J. Lee, *Gladstone and Disraeli*, Routledge, London and New York, 2005, s. 102.

⁹⁶ Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 166.

⁹⁷ Temperley, *a.g.e.*, s. 459.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

Ewart Gladstone'dan gelmiştir. Gladstone⁹⁸ (1809-1898), Osmanlı Devleti üzerinden Türklüğe ve Müslümanlığa karşı nefret söylemini hiç çekinmeden seçim meydanlarında dillendirebilecek derecede bağnazdır. Bu düşüncelerini 1876 tarihinde basılan, "Bulgarian Horrors and the Question of the East"⁹⁹ adlı kitabında Osmanlı Devleti'ne ve Türklere ağır hareketler ederek ortaya koymuştur. Türklerin Balkanlardan çıkarılması fikrinde ısrarcı tutumuyla bilinen liberal politikacının 64 sayfalık bu eseri, Avrupa'da büyük ilgi görmüştür. Türk karşıtlığını bariz bir biçimde ele aldığı eserinde, Türklere hiçbir suretle reformlar yoluyla yardım yapılmaması ve bir an önce Osmanlı Devleti'nden kurtulmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Başta İngiltere olmak üzere tüm Avrupa'da, Bulgar olayları üzerinden hayal ürünü bir ajitasyonla Türk düşmanlığının yayılmasında, hitabeti güçlü bu yaşlı politikacının önemli bir rolü olmuştur. Bulgar meselesiyle büyük bir popülerite kazanan Gladstone, 1877 yılında "Lessons in Massacre"¹⁰⁰ adlı ikinci eserini yayınlayarak, Türklere karşı propagandasına devam etmiştir.

Benjamin Disraeli liderliğindeki Muhafazakar Parti'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya dönük politikalarını fırsat buldukça sert bir dille tenkit eden Gladstone, 4 Haziran 1878 tarihli Kıbrıs Konvansiyonu'na da şiddetle karşı çıkmıştır. Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesinden ziyade Rusya'ya karşı bir ittifak antlaşması niteliğinde olan konvansiyonun içerdiği maddeler, eski başbakanı çok rahatsız etmiştir. Gladstone, antlaşmayı tek kelimeyle şu şekilde özetlemiştir: delilik.¹⁰¹ Gladstone antlaşmayı peki neden delice bulmuştur? Çünkü Gladstone hiçbir şekilde Osmanlı Devleti ile bir işbirliği kurulmasından yana olmamıştır. Türkler için, "medenileşmemiş, aşağı ırk" tanımıyla Avrupa'da Türkler aleyhine propaganda sürdüren liberal siyasetçi için, İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile işbirliğine gitmeliydi. Fakat Başbakan Disraeli bunu yapmak yerine tam tersini yapmıştır. Aşıkarak şekilde Türklere karşı haçlı seferi çağrısında bulunan¹⁰² Gladstone için önemli olan, şartlar ne olursa olsun Türklere karşı herkesle işbirliği yapmaktır. Dolayısıyla seçim meydanlarında, dış politika konularında Disraeli'yi kamuoyunun isteklerine aldırış etmeden Türklere işbirliği yapmakla suçlamıştır.¹⁰³ Gladstone'un, Türkler aleyhine her gelişmeyi destekleyen, buna mukabil Türkler lehine olabileceklere karşı duran bir fikri yapıya sahip olduğu görülür. Bu anlayışla hareket eden İngiliz politikacının, Osmanlı Devleti topraklarında ortaya çıkan isyan hareketlerinin hararetle bir savunucusu olması, yukarıdaki düşüncenin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Disraeli Hükümeti'nin takip ettiği dış politikayı eleştirirken, kendisinin öncelikle Hıristiyanların hak ve çıkarlarını savunan bir dış

⁹⁸ Gladstone hakkında daha geniş bir bilgi için bkz: Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

⁹⁹ W. E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, John Murray, London, 1876.

¹⁰⁰ W. E. Gladstone, *Lessons in Massacre*, John Murray, London, 1876.

¹⁰¹ W. N. Medlicott, "The Gladstone Government and the Cyprus Convention, 1880-85", *The Journal of Modern History*, Vol. 12/2, 1940, s. 186.

¹⁰² Paul Knaplund, *Gladstone's Foreign Policy*, Frank Cass and Company Limited, London, 1970, s. 71.

¹⁰³ Knaplund, *a.g.e.*, s. 72.

politika izleyeceğini ifade etmiştir. Berlin Antlaşması'nın imzalanması üzerine 30 Temmuz 1878 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, ortaya çıkan yeni durumdan ne kadar hoşnut olduğunu belirttikten sonra, özgürlüğe giden bu yolun desteklenmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.¹⁰⁴ Kırım Savaşı'ndan beri, Türk İmparatorluğu'nun yok edilmesinin Doğu Sorunu'nun çözümünde en doğru siyaset olacağını ısrarla vurgulayan Gladstone, İmparatorluk içerisindeki gayrimüslimlerin her koşulda desteklenmesini kamuoyunda işlemiştir. Bu bağlamda, Osmanlı otoritesinin Bulgaristan, Bosna ve Hersek'ten atılmasından yana net bir tavır ortaya koymuştur.¹⁰⁵ Benzer şekilde, Ermeni meselesi gündeme geldiğinde Bulgar meselesindeki kışkırtıcı tavrını ortaya koyarak, "Ermenilere hizmet etmek medeniyete hizmet etmektir"¹⁰⁶ sözüyle tarafları Osmanlı Devleti'ne müdahaleye çağırmıştır.

SONUÇ

Akdeniz'in doğusundaki en büyük ve son ada olması münasebetiyle coğrafi açıdan oldukça önemli bir konuma sahip olan ve bazen ileri bir karakol, bazen ticari bir antrepo, bazen de zorunlu bir liman olarak görülen Kıbrıs, bu özelliklerinden dolayı tarih boyunca Akdeniz'de stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu noktadan hareketle çalışmadan çıkartılabilecek ilk sonuç, Akdeniz'e yönelik ticari, siyasi veyahut askeri emelleri bulunan devletler, yukarıda bahsi geçen nedenlerden dolayı Kıbrıs'a ayrıca önem vermek zorunda kalmışlardır. Bu olgu, bugün de geçerliliğini korumaktadır.

Çağımızda askeri teknoloji oldukça ileri bir noktada bulunmasına rağmen, devletlerin Akdeniz'de üs elde etme mücadelesi bağlamında; Cebeli Tarık Boğazı üzerinde İspanya-İngiltere arasında sürekli gündeme gelen ciddi tartışmalar; Tunus, Libya, Suriye, Mısır ve Filistin'de yaşanan kargaşalar ve Kıbrıs konusunda yapılan egemenlik tartışmaları dikkate alındığında, Akdeniz'deki stratejik noktaların tarihsel öneminin değişimsiz devam ettiği görülmektedir. Bu süre zarfında değişen sadece siyasi aktörler olmuştur.

Çalışmadan çıkartılabilecek ikinci sonuç; Akdeniz dünyasını önemli kılan esas faktörün, onun ekonomik değeri olduğu olgusudur. Bu olgu nedeniyle, Akdeniz'deki adalar başta olmak üzere, diğer stratejik yerler de önem kazanmıştır. Nasıl ki Coğrafi Keşifler sonrası Akdeniz'in nispeten öneminin azalmış olması, onu uluslararası siyasetinin ana gündeminden düşürmüştü, Sanayi Devrimi sonrası yaşanan hammadde ve pazar ihtiyacı gibi ekonomik gelişmeler; Akdeniz dünyasına yeniden uluslararası siyasete ana gündem olabilecek ekonomik bir değer yüklemiştir. Sonrasında bölgede petrol ve doğalgazın bulunmasıyla başlayan süreç ise Akdeniz dünyasına ayrı bir anlam katarak, onu uluslararası siyasetin zirvesine çıkarmıştır. Uluslararası güç dengesini altüst edebilecek bir ekonomik zenginliğin bulunduğu Akdeniz'de, ortaya çıkan en küçük sorunların kısa zaman zarfında

¹⁰⁴ Karaca, a.g.e., s. 195.

¹⁰⁵ Davide Rodogno, *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire 1815-1914*, Princeton University Press, Princeton, 2012, s. 155.

¹⁰⁶ Karaca, a.g.e., s. 241.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

uluslararası bir meseleye dönüşmesinin temelinde yatan nedenin; küresel güçlerin söz konusu ekonomik zenginliği bölüşme ya da ele geçirme kavgası olduğu görülmüştür. Bunun haricinde uluslararası dengeleri sarsabilecek ekonomik değişimlerin yaşanmadığı küçük ölçekli hadiselerde, küresel güçler yaşanan olaylara, yerel sorun ya da bir iç mesele çerçevesinde bir yaklaşım sergilemişlerdir. O halde, bu tarihsel gerçeklikten hareketle, Akdeniz dünyasında meydana gelen siyasi gelişmeler ele alınmalıdır.

Bu bağlamda çalışmadan çıkartılabilecek üçüncü sonuç; Kıbrıs'ın öneminin, Akdeniz dünyasında ortaya çıkan olayların bir fonksiyonu olarak azalıp artması gerçeğidir. Dolayısıyla Akdeniz'in 19. yüzyılın başından itibaren artan şekilde uluslararası ilişkilere konu olması, Kıbrıs'ı da yakından etkilemiş ve bu nedenle ada, dönemin en önemli siyasi aktörü İngiltere'nin ilgisini üzerine çekmiştir. Sonuç olarak İngiltere, Kıbrıs'ı adanın herhangi bir zenginliğinden dolayı değil, küresel çıkarlarına bölgesel bir önlem almak kaygısıyla işgal etmiştir.

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşiv Belgeleri

BOA, HAT, 163/6779; BOA, HAT, 164/6832; BOA, HAT, 155/6511; BOA, HAT, 247/13933; BOA, HAT, 156/6519.

İngiliz Ulusal Arşivi

Parliamentary Paper, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

Kitap ve Makaleler

ALTUNDAĞ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831 – 1841*, TTK Basımevi, Ankara, 1945.

BEDİZ, Danyal, “Süveyş Kanalı'nın Önemi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt: 9/3, 1951, s. 329-352.

BERRIDGE, G. R., *British Diplomacy in Turkey 1583 to the Present*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden&Boston, 2009.

BOOGERT, Maurits H. van den, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi*, Çev. Ali Coşkun Tuncer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.

BOSTAN, İdris, “Akdeniz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1989.

BOURNE, Kenneth, *The Foreign Policy of Victorian England, 1830-1902*, Clarendon Press, Oxford, 1970.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren, İstanbul, 1989.

BRUMMETT, Palmira, *Osmanlı Denizgücü Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, Çev. H. Nazlı Pişkin, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

- BUCKLE, George Earle, *The Life of Benjamin Disraeli*, Vol. VI, The Macmillan Company, New York, 1920.
- CECIL, Lady Gwendolen, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, Vol. II, Hodder and Stoughton Limited, London, 1921.
- COBHAM, Claude Delaval, *Excerpta Cypria Materials for A History of Cyprus*, Cambridge University Press, 1908.
- DALLAM, Thomas, *Early Voyages and Travels in The Levant*, Read Books Limited, 2013.
- DISRAELI, Benjamin, *Tancred: The New Crusade*, Vol I, Henry Colburn, London, 1847.
- DRUMMOND, Alexander, *Travels Through Different Cities of Germany, Italy, Greece and Several Parts of Asia*, London, 1754.
- EPSTEINT, M., *The Early History of The Levant Company*, George Routledge & Sons Limited, London, 1908.
- ERDÖNMEZ, Celal, "Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)", *bilig*, Sayı 58, 2011, s. 91-118.
- GLADSTONE, W. E., *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, John Murray, London, 1876.
-, W. E., *Lessons in Massacre*, John Murray, London, 1876.
- GÜREL, Şükrü Sina, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, Cilt I, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.
- HESS, Andrew, *Unutulmuş Sınırlar 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı – İspanyol Mücadelesi*, Çev. Özgür Kolçak, Küre Yayınları, İstanbul, 2010.
- HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- İBNİ CÜBEYR, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Cilt I, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- KALLEK, Cengiz, "Ticaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul, 2012.
- KARACA, Taha Niyazi, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- KINNEIR, John Macdonald, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan*, John Murray, London, 1818.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

- KISSINGER, Henry, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.
- KNAPLUND, Paul, *Gladstone's Foreign Policy*, Frank Cass and Company Limited, London, 1970.
- KRAFFT, H. U., *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir*, Çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı – İngiliz İktisadi Münâsebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- LIDLAW, Christine, *Levant'taki İngilizler*, Çev. Hakan Abacı, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2014.
- LEE, Dwight E., "A Memorandum Concerning Cyprus, 1878", *The Journal of Modern History*, Vol. 3/2, 1931, s. 238-241.
- LEE, Stephen J., *Gladstone and Disraeli*, Routledge, London and New York, 2005.
- LUKE, Sir Harry, *Cyprus Under The Turks*, C. Hurst & Company, London, 1969.
- MAHAJAN, Sneh, *British Foreign Policy 1874–1914 The Role of India*, Routledge, London, 2002.
- MAYES, Stanley, *Sultan'ın Orgu*, Çev. M. Halim Spatar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- MEDLICOTT, W. N., "The Gladstone Government and the Cyprus Convention, 1880-85", *The Journal of Modern History*, Vol. 12/2, 1940, s. 186-208.
- ÖZKUL, Ali Efdal, "The Consuls and Their Activities in Cyprus Under The Ottoman Administration (1571-1878)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 8/2, 2013, s. 239-283.
- PRYOR, John H., *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş*, Çev. F. Tayanç ve T. Tayanç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- RODOGNO, Davide, *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire 1815-1914*, Princeton University Press, Princeton, 2012.
- SOY, Bayram, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı:7, 2007, s. 141-167.
- TABAK, Faruk, *Solan Akdeniz 1550-1870*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- TEMPERLEY, Harold, "Further Evidence on Disraeli and Cyprus", *The English Historical Review*, Vol. 46/183, 1931, s. 457-460.
- UÇAROL, Rifat, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1978.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

WOOD, Alfred C., *Levant Kumpanyası Tarihi*, Çev. Çiğdem E. İpek, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.

YAPP, M. A., "British Perceptions of the Russian Threat to India", *Modern Asian Studies*, Vol. 21/4, 1987, s. 647-665.

ZİA, Nasim, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1975.